

PRIKAZI I OSVRTI

Usputnica

(Branka Tafra. 2012. *Prinosi povijesti hrvatskoga jezikoslovlja*. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. 466 str.)

Što je usputnica? Teško bismo mogli odgovoriti na to pitanje ne vrednujući tu poziciju kao interdisciplinarno motrište koje je ponajprije konvergirano 'jezikoslovnim silnicama'. Uporište, ali i sjecište pronalazimo u (re)konstruiranju opipljivih umjetnosti, knjige i slike. Knjiga je po mnogočemu umjetnost, umjetnost riječi i riječima, a nesumnjivo je da slika govori tisuću riječi. Parafrazirajući obrnuti diskurs gradimo posve novu dimenziju čitateljskoga i/ili promatračkoga iskustva.

Gledajući impresionističke slike s određene udaljenosti milijuni se točkica pretvaraju u prelijepu pejzaže. S druge pak strane, gledajući samo jedno slovo s određene udaljenosti postaje jasno koliko je ono oslikalo povijest hrvatskoga jezikoslovlja. Koliko se povijest poigravala s točkom gledišta, jasno je i u slikarstvu i u jezikoslovlju, ali se konstanta vrijednosti nije mijenjala. Upravo je ta konstanta, raznolika 'lica' i jedno slovo *ě* podloga na kojima je Branka Tafra oslikavala svoje *Prinose povijesti hrvatskoga jezikoslovlja*. Stoga nas ne treba čuditi paralela kojom objašnjavamo zadani pojam na početku teksta.

Estetička se intuicija autorice *Prinosa* ponajviše upisuje u naslove poglavlja, a koji onda uvelike određuju i sâm pristup tekstu. Također, autorica je tekst protkala pedagoško-metodološkim osjećajem lijepeći zrnca znanja za naslovne riječi, od prve do zadnje. Drugim riječima, autorica pomnim odabirom naslova (us)postavlja sustav gdje je prva naslovna riječ ujedno i prvo polazište razmatranja. Tako je autorica čitatelju ponudila jasan, iako ne lagan, tekst. Spominjući *zrnca* nikako ne bismo smjeli zaboraviti napomenuti i taj aspekt autorice kao neupitne graditeljice onoga što nazivamo poviješću hrvatskoga jezikoslovlja. Pri tom mislimo i na sadašnjost. Tafra započinje poglavljima *Razumijevanje prošlosti radi sadašnjosti* i *Jezikoslovnim graditeljima*, pa se i u tom smislu zaokružuje naša dosadašnja teza.

Kada su povijesni prinosi jezikoslovnici, trebali bismo pripaziti na dosljednost kojom želimo ispriopovijedati tu povijest jer se upravo tako nadomještava njezina subverzivna objektivnost. Tafra (pre)poznaje ključne trenutke i samo ih, kako objašnjava, prinosi, ali

sagledavajući kontekstualnost u tekstu i izvan teksta, ne možemo govoriti samo o prinosima. Vrednujući autoričinu skromnost, treba ukazati na sadržajno bogatstvo misli, koje se vrlo lako prepleću s većim povijestima.

Ako bismo i mogli prigovoriti relativnoj nepovezanosti cjelina, ta bi se činjenica vrlo lako mogla objasniti samim naslovom, ali i tzv. paneliranjem. Autorica je nepreglednu ili manje poznatu širinu (raz)dijelila na manja jezikoslovna polja, a potom ih i sustavno opisala prepoznatljivim rukopisom. Upravo preko panoa otkrivamo poveznicu tekstova, a mogli bismo je definirati i kao ‘razotkrivanje’ u punom smislu te riječi. Takav je razotkrivački impuls snažno utjecao na smjer, a možda i na redosljed poglavlja.

Autorica vrlo detaljno iznosi teze, koje se najčešće nude čitatelju i čitateljici na daljnja istraživanja. Tako knjiga postaje most koji (pre)nosi, ali i pokazuje put za nova (sa)znanja. Pomnijim bi čitanjem čitatelj/čitateljica mogao/mogla uvidjeti ključne aspekte istraživanja, koji su nerijetko samo osvijetljeni. Drugim riječima, autorica se najčešće zadržava (samo) na razotkrivanju te tako otvara novi kreacijski prostor. Navedimo samo nekoliko poglavlja kojima knjizi potvrđujemo takav status: *Novoštokavska obilježja hrvatskoga književnoga jezika u 17. stoljeću*, *Lanosovićeva ‘slavonska’ gramatika*, *Andrija Torkvat Brlić između dviju književnojezičnih koncepcija*, *Samozatajni leksikograf*, *Preporodna pravopisna brusija i/ili Nova periodizacija povijesti hrvatskoga književnoga jezika*. Na gotovo petsto stranica Tafra osvježava zastarjelost i možebitnu dotrajalost manjih i većih povijesti.

Prinosi su podijeljeni na dvije tematske cjeline: jezikoslovni graditelji i povijesna jezikoslovna propitivanja. Takva podjela ne raspršuje tekstualnu kohezivnost, koja je svedena pod zajedničkim nazivnikom jezikoslovnih propitivanja, preko pojedin(a)ca ili preko pojedinih tematika razvoja hrvatske jezične norme.

Tafra na svoj, nov i drugačiji način *razotkriva* nekoliko jezikoslovnih graditelja, Bartola Kašića, Rafaela Levakovića, Ivana Ančića, Ardelija della Bellu, Lovru Šitovića, Matiju Antuna Reljkovića, Blaža Tadijanovića, Marijana Lanosovića, Josipa Jurina, Šimu Starčevića, Andriju Torkvata Brlića, Vjekoslava Babukića, Adolfa Vebera, Frana Kurelca, Bogoslava Šuleka, Rudolfa Strohala, Stjepana Ivšića, Josipa Hamma, Ljudevita Jonkea i Valentina Putaneca. Spomenuti su jezikoslovci ‘nositelji’ naslovnih poglavlja i većinom su povod da autorica uroni u neku opću jezikoslovnu temu ili da *graditeljima* odredi mjesto u povijesnoj jezikoslovnoj vertikali, za što je bilo potrebno veliko poznavanje jezika, teorije i povijesnoga puta hrvatskoga jezika. U tom smislu, primjerice, autorica repositionira slavonske jezikoslovce te otkriva suvremena jezikoslovna gledišta bez obzira na bavljenje povijesnim temama.

Svaki je jezikoslovac uronjen u širi kontekst, pa onda i u mrežu s ostalim jezikoslovcima. Jezikoslovci su polazište za užu (*Fran Kurelac o imeničnom genitivu*) ili širu (*Jurinova gramatika*) raspravu. Vrlo je relativno govoriti o ‘širini’ polazišta jer ih ne možemo izolirati iz interdisciplinarnoga konteksta, ali pretpostavka je da je iz naslova jasno na kakvu se širinu ukazuje. U prvoj se tematskoj cjelini dva rada razlikuju od

ostalnih. Ponajprije svojim naslovima, koji na prvi pogled ne otkrivaju o kojem je jezikoslovcu riječ. To su radovi *Sedamnaesto stoljeće – predstandardizacijsko ili standardizacijsko razdoblje hrvatskoga jezika* te *Novoštokavska obilježja hrvatskoga književnoga jezika u 17. stoljeću*. Već naslovi sugeriraju da ‘svrha’ rada nije usmjerenost istraživanja na jednoga ili nekoliko jezikoslovaca. U prethodnim su radovima jezikoslovni graditelji nosili tekst i on postoji radi njih. U ova se dva rada situacija okreće, tj. dvojica jezikoslovaca (Rafael Levaković i Ivan Ančić) postoje radi ‘dokazivosti’ teksta, odnosno oni su bili povod da se rasprave ključna pitanja na koja kroatistička literatura još nije dala jednoznačne odgovore.

Druga je tematska cjelina posvećena razvoju hrvatske jezične norme iz povijesne perspektive. Autorica, možda i simbolično, započinje radom *Razgraničavanje jezičnih entiteta na osnovi modela (ne)identičnosti* (suautorica Petra Košutar). U radu se objašnjava problem jednakosti, istosti i različitosti kao ključnoga kriterija u određivanju identiteta jezika. Uspostavljeni se model identičnosti/neidentičnosti primjenjuje na jezični entitet, koji se nazivao ili se još ponegdje naziva srpskohrvatski jezik. Takav se model, neovisno o genetskom ili sociolingvističkom stajalištu, može primijeniti na odnose bilo kojih idioma. Autorice naglašavaju da nema istosti među dvama idiomima, nego ima samo jednakosti bez obzira na to koliko oni bili srodni.

Poput slikara koji prazno platno prelazi bojom u jednom potezu s jednoga kraja platna na drugi imajući cijelu sliku pred očima, tako i Tafra gotovo u

svakom članku vuče poteze kroz cijelu povijest ponajprije hrvatske gramatičke misli. U *Dijakronijskim aspektima normiranja hrvatskoga jezika* objašnjava kako su rječnici i gramatike oduvijek bili autoriteti, čak i ako je bila upitna jezična pravilnost te u njima otkriva normne stalnice koje se protežu još od prve hrvatske gramatike, one Kašićeve iz 1604. godine, pa sve do danas. U središtu su istraživanja starije hrvatske gramatike, poredbom kojih se otkrivaju temelji standardnosti hrvatskoga jezika. Istraživanje je pokazalo neprekinutost gradbe današnjega hrvatskoga standardnoga jezika, kojemu je temelj zacrtan prije četiri stoljeća. Sadržajna se kohezivnost knjige upisuje smislenim i protočnim redosljedom radova unutar cjeline. To potvrđuje i naslov *Povijesna načela normiranja jezika* u kojem se na izabranim autorima i primjerima pokazuje povijesni tok hrvatske uporabne i kodifikacijske leksičke norme.

Sljedeća tri rada otkrivaju jezične i kulturne dodire hrvatskoga jezika i drugih jezika. U uvodnom poglavlju rada *Hrvatsko-slavenski leksikografski dodiri* objašnjava se koliko su leksikografski dodiri važni za otkrivanje odnosa dviju kultura u povijesti. Rječnici su u Tafrinu viđenju čvrsti mostovi među kulturama. Pristupa je nekoliko za njihov opis, a autorica je svoje istraživanje posebno usmjerila na slavenske posuđenice i prevedenice u hrvatskim rječnicima te na slavenske jezike u hrvatskoj leksikografiji. Također, i druga dva rada *Mađarska sastavnica povijesti hrvatskoga jezikoslovlja* i *Budimski poticaji standardizaciji hrvatskoga jezika* pripadaju toj ‘podskupini’ koja osvjetljava prožimanja

kultura i jezika. U tom smislu autorica pokazuje odmak u odnosu na postojeću literaturu, tj. ne promatra samo negativan utjecaj jezika stranih država u čijem se sastavu Hrvatska u svojoj povijesti nalazila, nego polazi od pretpostavke da su pritisci ponekad djelovali i poticajno na razvoj hrvatskoga jezika.

Ideja je naslovno-nazivne *mimeze* poslužila i za rad *Preporodna pravopisna brusija*. S obzirom na to da je hrvatskim preporoditeljima u središtu zanimanja pravopisno pitanje (povijest se očito ponavlja jer je opet pravopis povod burnih rasprava), a budući da je Fran Kurelac na Veberov *Brus jezika* odgovorio *brusijom*, tj. polemičnim tonom, autorica metaforično preuzima njegov naziv.

Iako je 1847. godina po mnogočemu važna i senzibilizirana u povijesti hrvatskoga jezikoslovlja, autoričino gledište otkriva kako se jezik saborskih zapisnika iz 1848. godine podudara s jezičnom normom koju je zacrtala Babukićeva *Osnova slovnice*. Prema tome, autorica u radu *Hrvatski jezik na funkcionalnoj prijelomnici* zaključuje kako je ‘narodni jezik’, koji je Sabor 1847. godine proglasio službenim, bio hrvatski standardni jezik s onom normom koju su kodificirali jezikoslovci zagrebačke filološke škole.

Ta fra drugoj cjelini pridodaje još jednu ‘podskupinu’, a koja ima isto izvorište i/ili polazište. Naime, u radovima *Obilježja hrvatske gramatičke norme do kraja 19. stoljeća* i *Dopune hrvatskoj gramatici* Bartol Kašić upisuje se u početke i kontinuitet jezične norme koja se i danas prepoznaje kao obilježje hrvatskoga jezičnoga standarda. Napomenimo još kako je rad *Dopune hrvatskoj gramatici* nastao povodom 400. obljet-

nice prve hrvatske gramatike u kojem autorica poziva na preispitivanje dosadašnjih modela gramatičkoga opisa nudeći nekoliko svojih novina za taj opis.

Zadnji je rad druge tematske cjeline *Nova periodizacija povijesti hrvatskoga književnoga jezika* u suautorstvu s Petrom Košutar. Autorice preispituju dosadašnju kroatističku literaturu i Brozovićevu periodizaciju, tj. standardološke terminološke dvojbe u kroatistici i periodizacijske kriterije te usustavljaju novu periodizaciju, kojoj je *stoljeće* osnovna periodizacijska jedinica. Tako je simbolički početak druge cjeline dobio i inovativan završetak.

Nije još uzgred spomenuti kako *Prinosi* imaju 537 bilježaka. Stvarna je veličina tih bilježaka mnogo veća i značajnija nego sama brojka. U 537 bilježaka okupljeno je golemo znanje, koje gotovo skromno, pa i usput prati tekst, ali postaje pravo izvorište novih znanja. Usputnice visoko pozicioniraju sadržajnost okupljenu na jednom mjestu u tako interdisciplinarnom okruženju. Tako je autorica konstruirala i novi jezikoslovni prostor koji se može sagledati iz više kutova, a to znači dobiti određeni pregled ‘izvana i iznutra’. Takva praksa do sada nije bila previše (pre)poznata u većini jezikoslovnih rasprava. Upravo je zbog toga tekst inovativan i nesebično podaren svakomu čitatelju ili čitateljici. Nesebično je davanje znanja gotovo opipljivo, a novi pogled ne ostavlja prostora za kritiku. Naglašavamo to jer je kritički prostor dio teksta i sama ga autorica svjesno ugrađuje u sadržaj. Ponajprije to vidimo ako *Prinose* shvatimo kao svojevrsan uvod u kritičko mišljenje, tj. kao usputnice koje su

i argumentacijsko sredstvo iz kojih se jasno vidi što iz čega slijedi. Osim toga, ‘kritičku ugradnju’ možemo uočiti i kod postavljanja pitanja. Dakle, iako je nedvojbeno važno povijesno pitanje *kada?*, autorica zauzima poziciju koja pita *kako?*, a kada je važan *naziv* (jezika), autorica podcrtava drugo motrište i to pitanjima *koji i kakav?*

Kritika vrlo često poseže za ‘tekstualnom prozirnošću’, a tako se ponovno vraćamo na nespremnost kritike s jedne strane i gotovo predviđalačkom trenutku *Prinosa*, s druge strane. Kako bismo onda mogli objasniti ‘prozirnost’ teksta? Postoji uzajamni odnos riječi i slikarskih tehnika, a krajnji je produkt jednak. Riječima, kao i bojama, oslikavamo prostor, emocije ili ugođaje. Prema tome, *lazurno* je pisanje kada je sloj teksta toliko rijedak da se kroz njega vidi drugi ili čak cijela površina podloge. Drugim riječima, sloj usputnica usložnjava sadržajnost ali istodobno i otvara pogled na cijelu ‘površinu’.

Dobri znalci znaju čitati sliku, tj. prepoznati iz koje se točke ona valja promatrati. Nasuprot tomu, očiste je *Prinosa* posve proizvoljno i njihova je veličina ne samo u priručničkoj proizvodnji nego i u otvorenosti prema svakom čitatelju ili čitateljici. Priručnička proizvodnja označava mogućnost parcijalnoga čitanja, samo za određenu informaciju, odnosno mogućnost ‘početka’ od bilo kojega dijela knjige, ali i mogućnost stalnoga iščitavanja, tj. vraćanja tekstu. Također, takva se proizvodnja ogleda i u brojnim savjetima koji se posve neprimjetno ugrađuju u strukturu teksta. S druge strane, otvorenost prema čitatelju proizlazi iz interdisciplinarnoga pristupa koji nudi

nevjerojatan skup znanja i povezivanja u samo jednom odlomku – usput.

Adaptirajući slikarski uzlet, *usputnica* će ostati ‘najdosljednija konstanta, raznolika izraza, koja mijenja svoj odraz u morfološkim te semantičkim likovno-oblikovnim previranjima i amplitudama. Ponekad je stamena, u recentnim radovima oštra, usitnjavana, zgusnuta u sitnomrežne strukture, usložnjavana i autorski determinirana kao crta, gvalja silnica. Drugačije rečeno, autorici su danas više nego dovoljna sama sredstva medija kojim se služi te gotovo apstraktnim ili krajnje omeđenim oblicima konstruira afektivno rječite prostore i morfološki dinamične situacije’.¹

Prepoznajući *Usputnice*² kao svojevrсни model za opis, koji bismo mogli nazvati *sustavom paralele* ili *sustavom uzora*, oslikali smo *Prinose* rekonstruirajući slikarske *Usputnice*. Prema tome, naglašavamo kako je naš slikarski uzor (pre)uzet ponajprije kao naslovna *mimeza*. Tako se plela zanimljiva podudarnost i konstrukcija teksta koja počiva upravo u dodirnim točkama umjetnosti i znanosti, a nikako u težnji potpunoga preklapanja. U tom smislu govorimo o usputnicama – i u knjizi i na slici. Objedinjujući to dvoje, možemo zaključiti kako umjetnost uistinu jest *čovjekov izraz uživanja u radu* (Kissinger). Mi bismo usputno rekli – i znanost također.

Jasmina Pavić

¹ Parafraziran je Maroevićev ulomak iz teksta o *Usputnicama* Nives Kavurić-Kurtović.

² Naslovna je *mimeza* preuzeta iz naslova izložbe umjetnice Nives Kavurić-Kurtović – *Usputnice*.